

שְׁלוֹחַ גּוֹב מַחְזִיר חוֹב

כתב חידה מוקדש לגרשם שלום - ופתרונו

דוד אסף

בין ההקדשות המסקרנות שנשתמרו באוסף גרשם שלום
בספרייה הלאומית, מצויה גם ההקדשה המסתורית
הבאה:

אפיוֹף גרשם שלום
הַגְּמֵלוּ הַזֶּזוּק
הַשֵּׁם יוֹסִיר מֵמֵנִי יִזְוֶן לְבִאקָה
וּיִמָּאֵל מֵשִׂאלָה לְבִן לְסִוּקָה
וּיִשְׁמַרְנֵנִי כִּשְׂמֵרַת קִיּוֹת הַשִּׂאלָה

מֵמֵנִי, שְׁלוֹחַ גּוֹב, אֵשֶׁר בְּמֵינִי
אֶתְיַלְגֵּן הַזֶּזוּק הַזֶּה נִקְרָא
רֵאשׁוֹ - אֶמְצֵק
אֶמְצֵלוּ - רֵאשׁ
סוֹפּוֹ - רֵקִיעֵית אֶמְצֵק
וְאִם תִּסִּיר יוֹ"ב מֵאֶמְצֵק
וְהֵיךְ מֵימֵינִי לְאֶמְצֵלוּ
וְאִם תִּחַצֵּה אֶמְצֵק
וְהֵיךְ מֵשְׂמֵאלָה
אֶפְגֹּר אֶת חִיצוֹ

יוֹשֵׁלֵם, חֵנְלָכָה גֵּשְׂמֵא

גרשם שלום בספרייתו

פרופ' דוד אסף מלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל־אביב ומתמחה בתולדות יהודי מזרח אירופה. עורך הבלוג "עונג שבת".

לפרופ' גרשם שלום
בגשתו הלום
השם יסיר ממנו יגון ודאבה
וימלא משאלות לבו לטובה
וישמחנו בשמחת בית השאובה
ממני, שְלוּחַ גּוֹב, אשר במניין
אותיותיו העולם הזה נברא
ראשו - אמצעם
אמצעייתו - ראשם
סופו - רביעית אמצעם
ואם תסיר יו"ד מאמצעם
ותניח מימין לאמצעייתו
ואם תחצה אמצעם
ותניח משמאלה
תפתור את חידתו
ירושלים, חנוכה תשמ"א

מלאני בית אריה

על חמור, איש חי"ל ונורה שחת

להקדשה הקריפטית שכתבתי בספר "מגדל עז" קדמה הקדשה קצרה שצירפתי לתצלום משובח של מגן דוד מעוצב במיקרוגרפיה של המסורה מתוך כתב יד מקראי מהמאה ה-13, שאותו הכנתי לגרשם שלום כמשלוח מנות לחג פורים. שלום חקר, כידוע, את מקורותיו ואת גלגוליו של סמל זה, ושמו על כל גילוי נוסף שלו. את ההקדשה הקצרה סיימתי בברכה: "ברכת אי"ש חי"ל" (וחתמתי בשמי). לשמחתי, פרופ' שלום לא הצליח לפתור את ראשי התיבות.

שמחתי על שום מה? הייתה זו "פעולת גמול" על כישלוני למצוא את המקור למשל מוזר ששלום ציטט במכתב קצר למערכת "הארץ", שכתב בתגובה לדברי הספד על אברהם שלונסקי ששמע בבית נשיא המדינה בשנת 1973. התוודעתי לדבריו כשבע שנים מאוחר יותר. בהסבי לשולחן עבודתו של גרשם שלום, הבחנתי בכתב היד של המכתב המקורי לעיתון והסתקרנתי מאוד כשקראתי אותו; שאלתי האם אני יכול לקחתו, והוא השיב בחיוב. להלן ציטוט מתוך כתב היד שברשותי (מצאתי שתגובתו אכן פורסמה, בשניונים קלים, במדור תרבות וספרות של "הארץ" ביום 17.5.1973):

עד פסול לדבר-אמת

הלכתי לאזכרה לאברהם שלונסקי והקשבתי לדברים שנאמרו בשבחו. היה שם נואם שהעלה למפת את חיבתו של שלונסקי לדברי שירה או לפסוקי פרוזה שכל מלה ומלה עומדת בהם במקומה הנכון ולא ניתן כלל לשנות את הסדר או להחליף במלה אחרת. הנואם סיפר כיצד הביא שלונסקי דוגמאות משירי ביאליק ואף מהפסוק הראשון שבתורה ואף הפליג בניחות המלים שבפסוק ובסדרן הנאה. ובקול רם ציטט את הפסוק בזה הלשון: "בראשית ברא אדני את השמים ואת הארץ".

כבשתי פני בקרקע וחשבתי: על כגון זה המשילו הראשונים: פתח החמור פיהו ואמר קוצים.

יגעתי זמן רב בניסיוני למצוא את מקורו של המשל המוזר שבו סיים שלום את מכתבו, וכל עמלי היה לשווא. כשסיפרתי לשלום שנכשלתי בניסיוני חיך במשובה, ואמר לי לחפש בכרכים הראשונים של "קרית ספר". אכן מצאתי את המשל בכרך ב' (תרפ"ה-תרפ"ו), במאמר שפרסם דוד צבי בנעט שם, "קטע מתוך מכתב-פולמוס לרבי שמואל הנגיד" (עמ' 150-154). בנעט ייחס "בלי שום פקפוק" את קטע הגניזה לשמואל הנגיד, שחיבר אותו כנגד יונה אבן ג'נאח. שלום ציטטו לפי פרסומו של בנעט (שם, עמ' 151: במקור "פתח חמור פיו ואמר קוצים"). לא יכולתי שלא לחוש ששלום ציטט משל נידח זה כדי להתמיה ולאתגר את הקוראים - וחיכיתי להזדמנות לגמול לו בדבר שהוא עצמו יתקשה לפענחו.

עשיתי זאת בהצלחה בהקדשה לעיל. "אי"ש חי"ל" היה נוסח ברכה לאדם חי בקולופונים ספורים מימי הביניים, רובם מצרפת, וההיקרות הקדומה ביותר של הנוסחה היא משנת 1268. פתרון ראשי התיבות הוא: ארך ימים שנות חיים יוסיפו לך (על פי הפסוק במשלי ג, ב: "כי ארך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך"). רבים התחבטו בפענוחה של נוסחה חנינית זו בראשית המאה ה-19, והיו שייחסו לתרגום עברי של כינוי משפחה, עד שיום טוב ליפמן צונץ השכיל לפענחה (L. Zunz, Zur Geschichte und Literatur, Berlin 1845). (pp. 302, 305). בדומה לשלום, גם צונץ טעה מעט בציטוט הפסוק המקורי וכתב: "אך ימי שנות חיים יוסיפו לך".

הקדשה מוזרה זו נכתבה בפתח הספר "מגדל עז", שנדפס בכפר חב"ד בשנת תש"ם (1980). עורך הספר ומוציאו לאור היה הרב יהושע מונדשיין, חסיד חב"ד וחוקר מובהק של החסידות, שהיה אז ספרן במחלקה לכתבי יד וארכיונים בבית הספרים הלאומי. הספר הוקדש לזכרו של חסיד חב"ד עזריאל זליג סלונים, ומכאן שמו (עז - ראשי תיבות של עזריאל זליג). הוא כולל ליקוטי סיפורים של זקני חב"ד, דברי חסידות מכתבי יד של אדמו"רים וחסידים ומאמרים על תולדות חב"ד. החסידות ומחקרה היו קרובים ללבו של פרופסור שלום, אך המקדיש לא היה העורך מונדשיין, אלא אדם אחר שבחר להסתיר את שמו בכתב חידה מחורז בנוסח ימי הביניים.

להלן פתרון החידה (כתב החידה ופתרונו הופיעו לראשונה בבלוג "עונג שבת" שבעריכת):

"בגשתו הלום" - מעל האות ב' ואתיות המילה "הלום" מופיעות נקודות, הרומזות לערך המספרי של האותיות המסומנות שסיכומן עולה ל-83. גרשם שלום נולד ב-5 בדצמבר 1897 (כסלו תרנ"ח), ובשנת תשמ"א חל יום הולדתו השמונים ושלושה בכ"ז בכסלו, בימי החנוכה. אם כן, הספר ניתן לשלום כמתנת יום הולדת. שורש המילה "בגשתו" רומז לראשי התיבות של בעל השמחה ("שמחת בית השאובה"), גרשם שלום.

קעת נפנה המקדיש לפירוט אותיות שמו: "במניין אותיותיו העולם הזה נברא" - לפי אחת ממסורות חז"ל "נברא העולם הזה בה"י" (בבלי, מנחות כט ע"ב), שערכה בגימטריה הוא 5, כלומר מניין האותיות בשם המקדיש הוא חמש; "ראשו - אמצעם" - ראש השם, האות הראשונה, היא אמצע האותיות: האות מ' היא האמצעית במניין אותיות האלף-בית כולל האותיות הסופיות (האות ה-14 מתוך 27); "אמצעייתו - ראשם" - האות האמצעית בשמו היא ראש האותיות, כלומר האות א'; "סופו - רביעית אמצעם" - ערך האות הסופית בשם המקדיש הוא רבע מערך האות האמצעית באלף-בית, היא כאמור מ' שערפה בגימטריה 40, ומכאן שמדובר באות י' שערפה 10; "ואם תסיר יו"ד מאמצעם ותניח מימין לאמצעייתו" - אם נפחית את ערך האות י' מהאות האמצעית מ' (40), נקבל 30 - ערך האות ל', שאותה יש למקם מימין לאות האמצעית (קרי, לפני האות א'); "ואם תחצה אמצעם ותניח משמאלה" - חציית ערך האות האמצעית באלף-בית תביא לאות כ' (20), שאותה יש לשים משמאל לאות א' הניצבת באמצע השם. "תפתור את חידתו" - צירוף האותיות כסדרן לעיל נותן את השם "מלאכי". רמז נוסף מופיע לפני פירוט האותיות, במילים "שלוח גוב", הרומזות לפסוק מספר מלאכי ג, א: "הֲנִי שְׁלַח מַלְאָכֵי וּפְנָה דְרָךְ לְפָנָי". ה"גוב" הוא ביתו של האריה, ואכן הסתבר שהמקדיש הוא הקודיקולוג והפלאוגרף הידוע פרופסור מלאכי בית-אריה, שהיה בשנת תשמ"א מנהל בית הספרים הלאומי.

פרופ' מלאני בית אריה הוא פרופסור אמריטוס בקודיקולוגיה ובפלאוגרפיה באוניברסיטה העברית, ירושלים ומנהל מפעל הפלאוגרפיה העברית וחבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. שימש מנהל בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בשנים 1979-1991, והיה מקורב לפרופ' גרשם שלום.